

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ
TÉZISEK

Bakonyi Gergely László

**A műfaji struktúrák kialakulása és változása a szlovén
irodalomban a romantikától a klasszikus modernségig**

Doktori Iskola: ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola

Doktori Iskola vezetője: Dr. Lukács István DSc, egyetemi tanár

Program: Szláv irodalmak

Program vezetője: Dr. Lukács István DSc, egyetemi tanár

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

A bizottság elnöke: Dr. Kroó Katalin, DSc, egyetemi tanár

Hivatalosan felkért bírálók: Dr. Mladen Pavičić PhD

Dr. Virág Zoltán PhD, habilitált egyetemi docens

A bizottság titkára: Dr. Menyhárt Krisztina PhD, egyetemi adjunktus

A bizottság további tagja: Dr. Pálfalvi Lajos CSc, habilitált egyetemi docens

A bizottság póttagjai: Dr. Várnai Dorota PhD, egyetemi adjunktus

Dr. Nyitrai-Janiec Agneszka PhD, egyetemi
tanársegéd

Témavezető és tudományos fokozata: Dr. Lukács István DSc, egyetemi tanár

Budapest, 2019

Doktori disszertációmban arra vállalkoztam, hogy áttekintést nyújtsak a szlovén irodalom műfaji rendszerének kialakulásáról, a műfaji rendszer változásának sajátosságairól. A *műfaji struktúrák kialakulása és változása a szlovén irodalomban a romantikától a klasszikus modernségig* olyan kutatási területet ölel fel, amelyről önálló monográfia mindmáig nem született, a szlovén nyelvű szakirodalom sem térképezte azt fel hasonló perspektívából. A feldolgozásra váró anyag annak ellenére óriási, hogy témául egy „kis” nép „kis” nyelvének irodalma szolgált. A disszertáció hat nagy fejezetre oszlik, a bevezetést a kutatás kontextusa követi, majd a módszerre térek rá, ezután szűkítem a témát: a 19. századi szlovén irodalom konkrét műfajai, műfajcsoportjai közül emelek ki néhányat, amelyek vizsgálódásaim során a legjellegzetesebbeknek tündek. A romantika előzményei után kutatásom először a France Prešeren és Matija Čop által fémjelzett folyamatokra koncentrálok, majd a prešereni életművet meg nem kerülő realista elemekkel átszőtt évtizedekre, végül érintem az Ivan Cankar vezette klasszikus modernséget. A magyar és szlovén nyelvű szép- és szakirodalom mellett angol és részben német nyelvű, a témára vonatkozó releváns modern irodalomtudományi dolgozatokra támaszkodtam.

Benedetto Croce műfajfogalma szélsőségessége ellenére arra terelte a figyelmet, hogy a műfaj kategóriája véletlenül sem zárt, inkább olyan nyitott fogalmat takar, amely együtt él az újonnan születő szövegek világával, az újonnan születő szöveg el is vesz, hozzá is tesz ahhoz a rendszerhez, amelyhez valamilyen értelmezés szerint kapcsolható, a műfaj tehát nyitott kategória (Hites 2011: 131-149, továbbá Eco 2006). A *műfaji struktúrák kialakulása és változása a szlovén irodalomban a romantikától a klasszikus modernségig* című disszertációban a műfaj bizonyos szövegek kapcsolatok megnevezése, sohasem egy, mindig több szöveget értünk alatta, annak ellenére, hogy elvben létezhetne önálló műfajú alkotás. Ugyanakkor a szövegekről szóló beszéd ellehetetlenüléséhez vezetne az egyediséget középpontba helyező elgondolás. Amíg David Duff szerint a műfaj a szöveg meg-megújuló kategóriája, Wellek és Warren a műfajokat intézménnyel azonosítja, Marko Juvan mediátorral, Irena Avsenik Nabergoj – Roland Barthes után – történettel, Dávidházi Péter szervvel, Poszler György rugalmas imperatívusszal, Todorov a műfajt diszkurzív tulajdonságok kodifikációjának, Jeney Éva mesebeli galambnak, Alastair Fowler pedig családnak tartja (vö. *A műfaj mint szövegek kapcsolat* c. fejezet). A megnevezések kavalkádjából kiindulva a műfaj a disszertáció keretei között tehát metafora, amelyben olyan szövegek kapcsolatokat azonosítunk, ahol a tematika, a stílus, a modalitás, a forma, a

retorikai jegyek és a paratextuális jellemzők hasonlóságai valamilyen (akár extrém) módon megfigyelhetőek.

Az irodalmi konvenciók szorosan a nemzeti kultúrához kötöttek (Fowler 1982: 133), ezek problémái a műfaji megnevezést sem kerülik el. A műfaj fogalma a mai szlovén irodalomtudományi diskurzusból nem egységes, napjainkra két, különböző gyökerű terminológia látszik állandósulni, az egyik folytatni kívánja a szlovén szaknyelvekre jellemző folyamatot, amely során a tudományos jelenségek megnevezésekor kerülnek az idegen hangzású neveket (ld. Avsenik Nabergoj 2011), a másik irányzat elfogadva az idegennyelvi hatást átveszi és honosítani kívánja a zsáner szó származékát (ld. Juvan 2017). A *žanr* tehát alapvetően komparativista szövegek jellemző szóhasználat, bár igaz, hogy ma már a nyelvtudományban is teret kapott, jelentését szélesebb körűnek tekinthetjük, és egyszersmind specifikusabbnak is hat az absztraktabb, elméletibb *vrsta* és *zvrst* fogalom párral szemben, hiszen olyan konvenciót értünk alatta, amely lényegileg hatott magára az írásra, az irodalmi szöveg recepciójára, egyszersmind az elváráshorizont alkotóeleme.

A disszertáció újdonsága a korábbi szakirodalmakhoz képest abban rejlik, hogy integratív módon – az irodalomtörténet, az irodalomelmélet, a komparatiztika és irodalomtúli tudományterületek eredményeit felhasználva – nyújt átfogó képet a szlovén irodalom mintegy száz évről (a romantika kezdetétől a klasszikus modernség kezdetéig). A műfajok transzformációi (Imre 1996) révén kibontakozik az irodalom eredetközösségi és hagyományközösségi programja (S. Varga 2005a), valamint láthatóvá válik, hogy az egyéni törekvések (Vodnik, Prešeren) hogyan teszik lehetővé a műfaji rendszer létrejöttét, láthatóvá válik, hogyan valósul meg a diverzitás. A fentiek alapján a következő megállapítások tehetők:

1. A szlovén irodalom műfajközpontú vizsgálata a magyar irodalom felől nem kerülheti el az **irodalmi kapcsolatok** definiálását, így a kelet-közép-európai irodalom rendszerének egy marginálisnak tűnő, ám a rendszer egészét tekintve figyelemre méltó hálórészlete bontakozik ki a vizsgálódó szeme előtt. A rendszer a koegzisztens lét (Lukács I. 2006: 130) mellett a gyenge kapcsolatok (Csermely 2005: 14) révén olyan jelentésmezővel bővül, amely megváltoztathatja a marginalitásra vonatkozó

képünket, újabbakkal gazdagíthatják a Muravidék irodalmi terméseinek köszönhető híd pilléreit. A szlovén-magyar irodalmi kapcsolatok értéke jól látszik, ha – perspektívánkat kitágítva – a kelet-közép-európai irodalomra komplex rendszerként tekintünk.

2. A verses nagyepikai műfajok fordítása a két tárgyalt irodalom között alig-alig létezik. Napjainkig magyarul csak rövid részletek jelentek meg, például France Prešeren *Krst pri Savici* (*Keresztelő a Szavicán*) – című romantikus poémájából, szlovénul pedig egyedül Petőfi *Az apostola* látott napvilágot. Ezek alapján rendkívüli kulturális kincsnek tekinthetőek Kardos János muravidéki szlovén **Toldi-fordításai**, amelyek esztétikai értelemben a térség legnívósabb ránk maradt szépirodalmi szövegei közé tartoznak. A disszertáció rámutat arra, hogy a fordításirodalom segítségével (Arany, Madách) a műfaji háló stabilizálható.
3. A kevert műfajú *Krst pri Savici* jó példa arra, hogy a műfajiságot hogyan határozza meg a külső szempont: kontextusából kiragadva nem tartható **eposznak**, funkciója miatt, a kontextusba visszahelyezve azonban igen. A *Krst pri Savici* tehát műfaját tekintve nem tiszta alkotás, a líra és az epika elemei egymást kiegészítve fonódnak össze. Ahogyan ez már Ivan Macunnál is explicit módon megfogalmazódott (1863: 41): epikus költemény, amelynek valódi váza lírai. Megállapítható, hogy France Prešeren műve anyagában részben hősi (részben romantikus szerelmi) eposz, formájában byroni verses elbeszélés és végül hangszínében elégia (Juvan 1994: 229). Igaznak tűnik az a felvetés, hogy az eposz egyfajta bűvópatakként van jelen az irodalom történetében, „kihalásáról” nem beszélhetünk. A kortárs Bogdan Novak (*Pesem o kralju Matjažu – Ének Mátyás királyról*) a szlovén irodalom olyan stabil és konstans hagyományához nyúlt vissza, amelynek eposzi feldolgozása a posztmodern tükrében első pillanatra korszerűtlennek tűnik. Miután a Mátyás-mítosz mindig is alkalmas volt a szlovén sorskérdések felvetésére, a korszerűtlensége viszonylagos.
4. A **paródia** szerepe különösen fontos a műfaji kapcsolatok hálójában. Egyrészt megkerülhetetlennek tűnik az újítás, a változtatás folyamatában, másrészt igen erős kapcsolatot jelent a szövegek között, hiszen intertextusok nélkül ez a műfaj értelmezhetetlen. A magyarral szemben a szlovén irodalmi gondolkodásban háttérbe szorult az eposzparódia vizsgálata, noha Simon Jenko *Ognjeplamtič*ának kontextusai megmutatják, hogy a szlovén irodalmi térben viszonylagos késéssel és kevert módon megjelenő realista „fordulatban” igen fontos szerepet játszhat a nemzeti eposz megbecsültségét karikírozó pimasz hang.

5. A magyar irodalomhoz képest meglepően későn jelent meg az első szlovén **regény**, Ivan Macun munkájában a műfaj épp csak említésre méltó. A megközelítések igen sokszínűek abban a tekintetben, hogy a *Deseti brat* milyen regényaltípust képvisel. A realista megközelítések helyett inkább a romantika és a szentimentalizmus hagyományai tűnnek ki, így az első szlovén regényt a kettőség jellemzi. Továbbá a szöveg a szépirodalom és a szórakoztató irodalom határán helyezhető el: miközben az elbeszélő gyakran reflektál a műfajra és magára az irodalomra, a kalandregény, illetve a krimi elemei (szerelem, gyilkosság), továbbá a helyzetkomikumokra épülő parodisztikus jelenetek egyszerre jellemzik az alkotást. Irodalmi, műfaj történeti értéke különösen abban mutatkozik meg, hogy a Fran Levstik által a *Popotovanje od Litije do Čatež*-ban megfogalmazott nemzeti irodalom programját valósítja meg.
6. A *Toldi* és a *Martin Krpan* összevetésekor kitűnik, hogy mindkét szerző nagy erejű népi hőst szerepeltet (Strong John-motívum), mindkét címadó főhős értelmezhető mesefiguraként, valamilyen erőpróbát áll ki, majd az uralkodó udvarában legyőzi az addig legyőzhetetlennek tűnő idegent. A harc előtt azonban az ellenfelek kezét fognak, amely során az ellenfél ujjai végén kiserken a vér. A harc után a főhős felmutatja a levágott fejet, amelyet a távolról figyelő közönség ujjongással fogad. Ahogy Arany *Toldija* a hősi idillt Ilosvay Selymes Péter szövege alapján dolgozta fel, úgy Levstik **elbeszélésében** a néphagyományból ismert *Pegam in Lambergart* (Pegam és Lambergar) vette alapul, amely a kollektív emlékezet egyik fontos szövege, a háború feldolgozásának egyik eleme, kulturális adathordozó. E hasonlóságok arra engednek következtetni, hogy a térségben ismert vándormotívumot dolgoztak fel a szerzők.
7. France Prešeren Matija Čop elméleti háttérét követve tudatosan dolgozta ki a **szonett** különböző változatait, a szonettkoszorút a lírikus csúcsteljesítményeként értékelték. Különösen magas esztétikai nívót képvisel a *Sonetni venec* (*Szonettkoszorú*), amely a tökéletesség, a strukturált költői világ szimbóluma. A műfaj e virtuóz megjelenési formája kettős, hiszen egyszerre jeleníti meg a szövegek individualitását és szoros egymásra utaltságát. A szövegek kapcsolódását és távolságát érzékeltetve átláthatóvá válik az egyediség és az összefonódás, egyúttal megragadhatóvá válik a szonettkoszorú jellegzetessége: az önálló alkotás és a ciklus közötti pozíciója.
8. Noha a független és demokratikus Szlovénia hivatalos nemzeti **himnusza** 1990 óta France Prešeren költeménye, az elsőségért, a közösség első számú jelképvers-pozíciójáért, mint minden irodalomban, a szlovénban is egyfajta versengés figyelhető

meg. Himnuszként a Prešeren-szöveg csak meglehetősen későn kapott jelentést, ám e nélkül is fontos alkotás a költői pályán. A szöveg kultuszához nagyban hozzájárult, hogy csak az 1848 márciusában kitört forradalmak után jelenhetett meg, addig a cenzúra nem adott engedélyt a publikálásra, így nem szerepelt Prešeren verseskötetében sem. A *Zdravljica* műfaja bordal (*napitnica*), az anakreóni hagyományokra épül. A szöveg Vörösmarty-párhuzamai (Kiss Gy. 2005: 163) és Petőfi világszabadságképe jelenthetnek interferenciát (Lukács – Pavičić 2006). Prešeren pohárköszöntőjének versbeszélője a közösség sorskérdéseiről a multság keretein belül szól, a szónoki helyzet különleges, az ünnepélyesség az oldottsággal keveredik, a szöveg tehát olyan alkalmi vers, amely egyszerre foglalja magába a bordal műfaj történetének főbb alakváltozatait. A *Zdravljica* olyan rendhagyó szöveg, amely műfajválasztásában, szabadságképében és nemzetfelfogásában elütő, egyedi szint képvisel az európai irodalomban. Az énekelt 7. versszak nemzetképe, nemzetfölöttisége egyfajta nyitottságot képvisel az értelmezési rendszerben, ami rendkívül szokatlan a megszilárdult, szinte szakrális jelképversek körében.

9. A magyar irodalomban a **gázél** műfaja sokkal marginálisabbnak tűnik, mint a szlovénban. Ez elsősorban a prešereni életmű hatásának köszönhető, hiszen a műfaj transzformációi egyaránt jelen vannak a romantikát követő korszakok kánonját meghatározó költői életművekben. A *Gazele a Sonetni venechez* hasonló lírai szövegvilágot teremt, amelynek különlegessége a választott műfajban rejlik. A gázél exkluzív, artisztikus formája, a kettőséget kifejező lüktetése, a zeneiség eszközeinek segítségével asszociálja azt a feszültséget, ami a motivikus eljárások során is jelenvaló. A *Gazele* mint Prešeren szerelemi költészetének egyik legismertebb szövege nem csak a költői pályaképen és a szlovén romantika terében számít sarokkőnek, hanem korszakokat átívelően viszonyítási ponttá válik a költői pályák tudatos alakításakor.
10. A **ballada** műfaji szerepe összefoglalóan a közvetítésben ragadható meg, ez némiképp felülírja azokat a hagyományos összegző megállapításokat, amelyek a 19. század vége óta mély gyökeret vertek a műfaj recepciójában. A műfaji sokszínűségben belül a ballada olyan jelenség, amely önmagában a skála több színéért felel, ezért a fogalmi tisztázás során fontos elválasztani egymástól a szerzők által használt megnevezést a műfajelméleti besorolástól. Ahogyan a magyar irodalom kapcsán megkockáztatható, hogy a ballada műfaja állandó szereplő a műfajok színpadán, váratlan és meglepő transzformációkkal bukkan fel újra és újra, a párhuzam áll a

szlovén irodalmat illetően is. Nem áll ugyanakkor fenn a párhuzam a balladák értelmezése során, ha a magyar irodalom klasszikusaihoz tartozó szövegek allegorikus-parabolikus értelmezési hagyományai felől közelítjük meg a szlovén irodalom hasonló alkotásait. A prešereni, aškerci balladákhöz nem, vagy csak kis mértékben kötődnek közösségi-politikai értelmezési tartományok, szemben az Aranyballadaköltészettel.

11. A vizsgált korszak a dráma tekintetében hiányt mutat. Jellemző, hogy a Linhart és Cankar között született alkotások – ha egyáltalán megjelennek a műfaj történeti összefoglalókban – csak marginális szerephez jutnak. Kétségtelen, hogy alig-alig találunk példát szépirodalmi drámakísérletre, de teljeséggel nem mellőzhetjük azokat, ha átfogó képet kívánunk nyújtani a korszak műfaji struktúrájáról. A műfajok tekintetében egyértelműen a **történelmi drámáé** a főszerep, amely igen gyakran áthallásos, annak eszköze, hogy az irodalom a közösséget szolgálja. A Jurčič-Levstik szerzőpáros alkotása, a *Tugomer* a 9. században uralkodó szláv fejedelem frankok elleni küzdelmét dolgozza fel, a klasszicizmus hagyományát követve öt felvonásra osztva. A főszereplő konfliktusát, személyes vívódásait tekintve kimutatható a shakespeare-i királydrámák és a schilleri előromantikus művek hatása, Tugomer karaktere összetett figura, aki elsősorban morális ideák hordozója. A dráma müneme kapcsán rávilágíthatunk arra, hogy a hiányok ellenére a korszak nem tekinthető visszalépésnek a változás folyamatában, a vizsgált szövegek segítségével is kitűnik: Ivan Cankar drámáinak értelmezésekor elengedhetetlen a 19. század csekély műfajhagyománya.

A szlovén-magyar irodalmi kapcsolatok történeti vetülete arról tanúskodik, hogy a két irodalmi tér a direkt, empirikus, gyakran politikai viszonyokra reflektál. A két tudományos világ adása egymásnak azzal a részletes irodalomtörténeti áttekintéssel, amely kiindulópontja, sarkköve lehetne a kutatásoknak, és amely – követve a hazai irodalomtörténet-írás irányait – műfaj történeti szempontokat emelhetne a vizsgálat fókuszába. A „folyamatos dinamikus metamorfózis” (Fowler 1990: 158) folyamatából kiragadott attribútumok segítségével lehetséges a vizsgált korszak főbb jellemzőinek megragadása, vagyis az, hogy a műfajok egyedisége, egymásra utaltsága és – például a dráma esetében – fájó hiánya olyan műfaji struktúrát eredményez, amely egyszerre mutat önálló arculatot és ágyazódik be a nyugat-európai irodalmi hagyományba. A magyar

irodalommal való érintkezések tükrében kirajzolódik a térség irodalmi hálójának egy rendkívül értékes, a stabilizálás tekintetében nem elhanyagolható részlete.

Szakirodalom:

AVSENIK NABERGOJ, Irena, 2011: *Literarne vrste in zvrsti*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

CSERMELY Péter, 2005: *A rejtett hálózatok ereje: mi segíti a világ stabilitását?* Budapest: Vince Kiadó.

ECO, Umberto, 2006: *Nyitott mű: forma és meghatározatlanság a kortárs poétikákban*. Budapest: Európa.

FOWLER, Alaister, 1982: *Kinds of Literature – An Introduction to the Theory of Genres and Modes*. Oxford: Clarendon.

FOWLER, Alaister, 1990: Genre. COYLE, Martin – GARSIDE, Peter – KELSALL, Malcom – PECK, John (szerk.): *Encyclopedia of Literature and Criticism*. London: Routledge.

HITES Sándor, 2011: A magyarországi irodalmak műfajtörténete a 19. században. *Irodalomtörténet*, 42/2, 131-149.

IMRE László, 1996: *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

JUVAN, Marko, 1994: Preseganje romantične dediščine? Ključno besedilo narodne literature v modernizmu in postmodernizmu. *Jezik in slovstvo*, 39/6, 229-244.

JUVAN, Marko, 2017: *Hibridni žanri*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.

LUKÁCS István, 2006: *Paralele – Slovensko-madžarska literarna srečanja*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.

LUKÁCS István – PAVIČIĆ, Mladen, 2006, A szlovén irodalom története. LUKÁCS István (szerk.): *Szláv civilizáció*. Budapest: ELTE-BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet. Utolsó letöltés: 2019.05.05.

KISS GY. Csaba, 2005: *A haza mint kert*. Budapest: Nap Kiadó.

MACUN, Ivan, 1863: *Kratak pregled slovenske literature*. Zágráb: Ljudevit Gaj.

S. VARGA Pál, 2005a: *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Budapest: Balassi Kiadó.